

prof. dr hab. Roman Sosnowski
Uniwersytet Jagielloński
Wydział Filologiczny
Zakład Filologii Włoskiej
Al. Mickiewicza 9A, 31-120 Kraków

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Piotra Kowalskiego pt.

Modello sistemico delle traduzioni letterarie e audiovisive del dialetto romano basato sul corpus in polacco, inglese e francese

Systemowy model tłumaczenia dialektu rzymskiego w przekładach literackich i audiowizualnych oparty na korpusie polsko-, angielsko- i francuskojęzycznym

UKŁAD I ZAWARTOŚĆ PRACY

Rozprawa doktorska liczy 709 stron (z czego 625 stron to rozprawa z bibliografią, a reszta to streszczenia i aneks). Na tekst zasadniczy składają się cztery obszernie rozdziały poprzedzone wprowadzeniem i zakończone wnioskami końcowymi. Całość uzupełnia bardzo rozbudowana *bibliografia, videografia, sitografia* oraz obszerny aneks zawierający materiał porównawczy wykorzystany w analizach.

Praca podzielona jest na następujące części:

1. Il profilo storico, lo stato e la metodologia di ricerca traduttologica
2. Il dialetto romano
3. L'analisi del corpus
4. Il modello delle traduzioni del dialetto romano

Rozdział pierwszy ma charakter wprowadzający i teoretyczno-metodologiczny. Autor przedstawia w nim szeroką panoramę historii myśli przekładoznawczej, ze szczególnym uwzględnieniem nurtów uznawanych za istotne z punktu widzenia problematyki dialektu w przekładzie. Omawiane są zarówno klasyczne refleksje nad przekładem (od Cyncerona po Schleiermachera i Crocego), jak i współczesne podejścia traduktologiczne, w szczególności *Descriptive Translation Studies* oraz teoria polisystemu.

Rozdział drugi poświęcony jest dialektowi rzymskiemu. Autor prezentuje tu zarys historii *romanesco*, jego opis strukturalny (fonetyka, morfologia, składnia), a także miejsce dialektu rzymskiego w kulturze włoskiej. Jest to rozdział bardzo rozbudowany, oparty na solidnej

literaturze dialektologicznej, mający na celu przygotowanie gruntu pod późniejsze analizy przekładoznawcze.

Rozdział trzeci stanowi zasadniczą część empiryczną rozprawy. Autor analizuje tu korpus literacki (Pasolini, Gadda) oraz audiowizualny (*Le notti di Cabiria*, *Suburra*, *Strappare lungo i bordi*), zestawiając teksty wyjściowe z ich przekładami na język francuski, angielski i polski. Analizy prowadzone są w sposób szczegółowy, z wykorzystaniem licznych przykładów, a każda część zakończona jest obserwacjami porównawczymi.

Rozdział czwarty ma charakter syntetyzujący i programowy. Autor proponuje w nim typologię strategii translatorskich stosowanych w przekładzie dialektu rzymskiego oraz próbuje nadać całości ramy „modelu systemowego”, który – w założeniu – miałby mieć zastosowanie także poza analizowanym materiałem.

OMÓWIENIE KRYTYCZNE

Rozprawa Piotra Kowalskiego jest pracą bardzo obszerną, ambitną i opartą na imponującym materiale empirycznym. Jednocześnie jednak jej krytyczna lektura prowadzi do kilku zastrzeżeń dotyczących przede wszystkim statusu metodologicznego pracy, stopnia realnej możliwości uniwersalnego zastosowania procedur analitycznych, proporcji między opisem a uogólnieniem.

Najpoważniejszą wątpliwość budzi deklarowany w tytule pracy „systemowy model tłumaczenia dialektu rzymskiego”. W toku lektury okazuje się bowiem, że rozprawa ma przede wszystkim charakter deskryptywny. Autor z dużą kompetencją i konsekwencją kataloguje strategie translatorskie stosowane w przekładach dialektu rzymskiego, jednak proponowany „model” nie zostaje jasno zdefiniowany ani rozpisany na procedury analityczne.

Nie jest do końca jasne, czy model ma mieć charakter:

- heurystyczny (luźna propozycja konceptualna, narzędzie eksploracyjne)
- deskryptywny,
- czy też narzędziowy i potencjalnie predykcyjny (jako narzędzie metodologiczne pozwalające przewidywać strategii lub wybory translatorskie).

Brakuje jednoznacznego określenia jego komponentów, relacji między nimi oraz warunków jego stosowalności. W efekcie pojęcie „modelu” funkcjonuje raczej jako rama interpretacyjna niż jako precyzyjne narzędzie metodologiczne.

Pytania badawcze sformułowane we wstępie mają charakter ogólny i eksploracyjny. Jest to zgodne z duchem *Descriptive Translation Studies*, jednak prowadzi do sytuacji, w której praca opisuje zjawiska bardziej niż je problematyzuje. Brakuje hipotez roboczych oraz wyraźnych kryteriów pozwalających na falsyfikację przyjętych założeń.

Uwagi do rozdziału pierwszego i drugiego

Rozdział (1.1–1.3) budzi też zastrzeżenia co do relewantności i zwięzłości. Przez kilkadziesiąt stron autor referuje ogólną historię teorii przekładu od Cyserona, przez Schleiermachera i szkołę ekwiwalencji, po Venutiego. Ta część jest dość szczegółowa, ale oderwana od tematu dialektu, dopiero podrozdział 1.2 i 1.3 przechodzą do kwestii tłumaczenia dialektów, norm i badań poprzedników. Obszerny rys teoretyczny mógł zostać lepiej zawężony do koncepcji bezpośrednio potrzebnych do analizy. W efekcie ramy teoretyczne, choć poprawne merytorycznie, sprawiają wrażenie nie do końca ‘przydasowanych’, bo pewne segmenty (np. dyskusja o św. Hieronimie czy teorii Nidy) nie przekładają się wyraźnie na późniejszą analizę dialektu.

W rozdziale drugim *passus* poświęcony postrzeganiu *romanesco* i w rozdziale 2.3. *Il romanesco nella cultura italiana* (s. 203) i we *Wnioskach* (s. 575) jest bardzo nieprecyzyjny i nie bierze pod uwagę zasadniczej zmiany, jaka miała miejsce w historii języka Rzymu, a mianowicie jego toskanizacji w XV i XVI wieku. Autor pisze o tym co prawda w innym miejscu, ale i tu powinno to być jasno wyartykułowane. Krytyki, jaką Dante poddał rzymski *volgare* w swoim *De vulgari eloquentia* nie można tak bezpośrednio zestawiać z innymi, późniejszymi, negatywnymi ocenami *romanesco*. Przedmiot krytyki Dantego był zasadniczo różny od *romanesco*, które wykształciło się po toskanizacji (że nie wspomnę, że Dante generalnie brawurowo ale i złośliwie skrytykował prawie wszystkie inne odmiany dialektalne, więc rzymski nie był aż tak wyjątkowy). Jak wspomniałem, w innym miejscu Autor rozprawy pisze o toskanizacji, więc mój zarzut dotyczy tylko i wyłącznie nadmiernego uproszczenia w tym konkretnym *passusie*.

Korpus i procedura analityczna

Dobór korpusu jest przekonujący z punktu widzenia kulturowego i filologicznego. Analizy są rzetelne i bogate w przykłady, ale często powtarzają się wcześniejsze ustalenia. Kolejne fragmenty potwierdzają znane już obserwacje, rzadziej prowadząc do nowych uogólnień. W wielu miejscach dominuje opis porównawczy przykładów, który nie zawsze zostaje wyraźnie powiązany z szerszymi wnioskami o charakterze teoretycznym.

Analiza przekładów jest bardzo drobiazgowa i oparta na bogatym materiale, jednak pewne decyzje budzą wątpliwości co do reprezentatywności. Przede wszystkim, skupienie się wyłącznie na dialekcie rzymskim (choć zrozumiałe z uwagi na ograniczenie tematu) rodzi pytanie, na ile wyniki można uogólnić na tłumaczenie dialektów jako takich. Dialekt stolicy jest stosunkowo bliski włoskiemu ogólnemu, przez co wiele przykładów w tłumaczeniach polega np. na drobnych kolokwializmach czy pominięciu zaimka, co autor kwalifikuje jako zachowanie „dynamiki dialektalnej”. Nie wiemy jednak, czy podobne strategie byłyby w ogóle możliwe przy przekładzie dialektu znacznie odbiegającego od języka głównego (np. sycylijskiego czy piemonckiego, gdzie bariera zrozumiałości jest większa). Autor sam zauważa, że *romanesco* nie trzeba nawet tłumaczyć na włoski, bo Włosi go rozumieją. Zatem pewne wnioski (np. że tłumacze mogą pozwolić sobie na znaczną neutralizację, bo i tak przekaz główny nie ucierpi) są specyficzne dla tego dialektu. Pracy przydałoby się wyraźniejsze

zastrzeżenie, że proponowany model zweryfikowano na przypadku dialektu rzymskiego, który zajmuje szczególne miejsce w hierarchii odmian włoskiego.

Niewątpliwą zaletą pracy jest konsekwentne przeprowadzenie analiz dla każdego tłumaczenia w korpusie (analizie poddawane są próbki tekstu). Rozdział 3 rozprawy omawia kolejno wszystkie przekłady literackie (osobne podrozdziały dla każdej wersji francuskiej, angielskiej i polskiej powieści Pasoliniego i Gaddy) oraz przekłady audiowizualne (tłumaczenia napisów do filmu i seriali) – z osobna, a następnie porównawczo. Ta część jest imponująca objętościowo i świadczy o ogromnej pracy autora. Pewnym minusem jest jednak powtarzalność obserwacji. Wiele analiz to podobne stwierdzenia (np. że tłumacz X uśrednił rejestr, Y użył kolokwializmu w miejsce włoskiego dialektyzmu, Z dodał przekleństwo). Recenzent ma wrażenie, że czyta kilkanaście studiów przypadku, z których dopiero w podsumowaniu wyłaniają się ogólne prawidłowości. Można to zrozumieć w pracy doktorskiej, która wymaga pewnych szczegółowych procedur analitycznych. Wydaje się jednak, że, gdyby praca miała się w jakiejś formie ukazywać drukiem, lepiej byłoby opracować zagadnienia problemowe (np. tłumaczenie przekleństw, tłumaczenie gwarowych form gramatycznych) przekrojowo dla wszystkich języków. Obecna struktura (najpierw monotonne mini-monografie kolejnych przekładów, potem uogólnienie w rozdz. 4) skutkuje powtórzeniami i rozmyciem głównych tez. Wykonanie analiz generalnie należy uznać za rzetelne. Autor konsekwentnie podpira się przykładami z tekstu, czasem odwołuje się do opinii krytyków (np. wspomina, że stare przekłady francuskie Pasoliniego były krytykowane za nadmiar slangu, co potwierdza jego własne obserwacje). Przekłady audiowizualne (napisy) zostały potraktowane z należytą świadomością ograniczeń technicznych, Autor zauważa na przykład, że krótkie napisy wymuszają upraszczanie języka, co faworyzuje strategię neutralizacji. To pokazuje, że analiza jest dostosowana do specyfiki materiału. Wiem, że to wykracza poza ramy tak pomyślanej pracy, ale wydaje mi się ciekawe (gdyby Doktorant dalej pracował nad podobnymi tematami) uwzględnienie badania odbioru tłumaczeń, bo teraz wszelkie wnioski dotyczące skuteczności strategii są jednostronną interpretacją badacza. Brakuje np. perspektywy odbiorcy (czy czytelnicy polscy faktycznie „odczuwają” stylizacje analogicznie jak włoscy?) albo komentarza samych tłumaczy (poza dwoma wzmiankowanymi przedmowami Parksa i Weavera). To taka uwaga na przyszłość.

Zaproponowany przez Doktoranta podział strategii przekładu dialektu na 8 typów jest oryginalnym wkładem autora jednak nie jest wolny od problemów. Sam fakt zbudowania schematu empirycznie, na podstawie materiału językowego, uznaję za dobry pomysł. Pozytywem jest też na pewno szczegółowość: Autor wyodrębnił nawet tak specyficzne zabiegi, jak „wulgaryzacja” tłumaczenia (*oscenizzazione*) czyli zastępowanie cech dialektu intensywniejszym rejestrem wulgarnym w przekładzie. Dostrzegł również wprowadzanie zamierzonych błędów językowych do tłumaczenia (np. literówek, agramatyzmów) celem stylizacji, a także imitację lokalnych dialektów docelowych (np. tłumaczenie gwarą kresową lub śląską w polskim przekładzie). Ten ostatni zabieg, znany z literatury przedmiotu choćby z prac Annie Brisset, często bywa pomijany, a tu został ujęty. Jednakże niektóre kategorie nakładają się na siebie lub budzą terminologiczne wątpliwości. Przykładowo, „*argotizzazione*” vs „*gergalizzazione*” – autor używa pierwszego terminu dla francuskiego (*argot*), a drugiego dla angielskiego i polskiego (*slang*). Rozróżnienie to jest nieintuicyjne, a przecież w gruncie

rzeczy chodzi o podobny zabieg (posłużenie się socjolektem przestępczym lub potocznym). Podobnie, „adaptacja cech strukturalnych dialektu” to kategoria opisana dość ogólnie i zilustrowana głównie w tłumaczeniu polskim (np. próba oddania fonetyki dialektu poprzez niestandardową pisownię). Można zapytać, czy nie mieści się to częściowo w innych strategiach (np. wprowadzanie błędów albo stylizacja składni). Wreszcie, *neutralizacja* w ujęciu autora oznacza pełne pominięcie wszelkich cech regionalnych, a to z kolei rodzi pytanie: czy drobna kolokwializacja (np. użycie potocznego wyrażenia) to wciąż neutralizacja czy już osobna strategia? Sam autor zauważa, że tłumaczenia pozornie neutralizujące często zawierają drobne cechy potoczne (np. skróty, kontrakcje), które jednak nie naruszają standardu języka. W jego typologii takie przypadki traktowane są chyba jako neutralizacja, mimo że formalnie pewna stylizacja występuje. Ten problem pokazuje, że granice między kategoriami nie zostały bardzo jasno zdefiniowane. Pewnym minusem jest brak głębokiego (z dyskusją) odniesienia typologii autora do wcześniejszych klasyfikacji. Autor rozprawy szczegółowo omawia strategię tłumaczenia dialektu wg Berezowskiego (1997), ale we własnych wynikach nie porównuje szczegółowo, na ile jego kategorie pokrywają się bądź rozszerzają tamtą propozycję. Przydałoby się np. wskazać: Berezowski wyróżnił strategie A, B, C, natomiast w badanym korpusie zaobserwowano dodatkowo D i E, a nie stwierdzono występowania F. Taka metaanaliza lepiej osadziłaby proponowany model Autora w literaturze przedmiotu. Obecnie typologia wydaje się tworem zbyt autonomicznym, trochę oderwanym od dorobku poprzedników.

Status *romanesco*: dialekt czy stylizacja?

Istotnym problemem teoretycznym, który nie zostaje w pełni rozstrzygnięty, jest ontologiczny status analizowanego *romanesco*. W przypadku Pasoliniego, Gaddy czy produkcji audiowizualnych mamy do czynienia raczej z literacką i medialną stylizacją dialektalną niż z dialektem jako systemem językowym. Brak jednoznacznego rozróżnienia tych poziomów wpływa na sposób interpretacji strategii translatorskich oraz na ocenę ich „adekwatności”. Stylizacja dialektalna zostaje potraktowana przez Autora jako pełnoprawny system, który tak jest przez niego traktowany i opisywany (np. w rozdziale drugim).

Język i styl rozprawy

Autor posługuje się włoskim akademickim swobodnie, z bogatym słownictwem i poprawną gramatyką. Styl jest formalny, rozbudowany składniowo, zgodnie z włoską konwencją prac naukowych. Pojedyncze potknięcia językowe jednak się zdarzają. Przykładowo, Doktorant błędnie używa czasownika *affettare* w znaczeniu „wpływać” – pisze: “*Tale comportamento sembra affettare le traduzioni...*” (s. 570), podczas gdy poprawnie powinno być *influenzare* lub podobnie (*affettare* to falso amico z ang. „affect”).

Choć ogólnie styl uznaję za jednorodny i właściwy, z rzadka znajduję pewną manieryczność i skłonnością do abstrakcyjnych sformułowań. Pojawiają się niekiedy rozbudowane, wielokrotnie złożone zdania, czasem niezbyt jasne jak np. „*Tuttavia, i procedimenti individuati nell'analisi del corpus dimostrano differenze a quelli riconosciute dall'autore di Dialect in Translation nelle traduzioni dall'inglese in polacco, il che deriva dalle ovvie dissomiglianze sia*

nell'ambito dello studio che nell'apparato terminologico di base" (s. 533). Błąd to tutaj: "dimostrano differenze **a quelli** riconosciute" oraz niezbyt szczęśliwe słowo "dissomiglianze".

W zakresie terminologii przekładoznawczej autor radzi sobie bardzo dobrze. Wprowadza i stosuje konsekwentnie skróty oraz terminy fachowe: np. TP/TA (tekst pierwotny / tekst przekładu), LLAA (języki docelowe, *lingue di arrivo*), *sottocodice non standard* (kod nienormatywny), *mistilinguismo* (mieszany kod językowy) itp. Czasami terminologia własna autora mogłaby budzić zastrzeżenia, np. *oscenizzazione* (brak dobrego odpowiednika polskiego; chodzi o nasycenie tłumaczenia wulgaryzmami). To określenie nie funkcjonuje powszechnie w literaturze i może wydawać się arbitralne. Zostało jednak zdefiniowane precyzyjnie w tekście, więc nie rodzi niejasności.

Co do zasady Autor przytacza cytaty w tłumaczeniu włoskim, a w przypisie daje oryginał, co uważam za świetne rozwiązanie. Ale czasem o tym zapomina. I np. w przypisie 207 na s. 90 brak oryginału akurat przy artykule i języku, który by tego wymagał. Cytat z Weinreicha w tej najbardziej rozpowszechnionej wersji dotyczy języka a nie dialektu (znalazłem: „*a shprakh iz a dyalekt mit an armey un flot*”).

Bibliografia jest obszerna, dobrze dobrana. Oczywiście, prac o tłumaczeniu dialektów jest wiele (szczególnie anglojęzycznych), niektóre być może powinny zostać wzięte pod uwagę. Niemniej w większości nie są to materiały ściśle związane z tematyką rozprawy. Sam wskazałbym z kolei jedną pracę, która, jak mi się wydaje, dość wyraźnie jest z tematyką związana: Federico M. Federici (red.) "Translating Dialects and Languages of Minorities: Challenges and Solutions" (Peter Lang, 2011).

OCENA KOŃCOWA

Pomimo zgłoszonych powyżej zastrzeżeń, rozprawa Piotra Kowalskiego jest pracą dojrzałą, opartą na bardzo szerokim materiale empirycznym i świadcząca o dużym zaangażowaniu autora oraz jego solidnym przygotowaniu filologicznym i przekładoznawczym. Autor wykazał się umiejętnością samodzielnego prowadzenia badań, krytycznej lektury literatury przedmiotu oraz konsekwentnego stosowania przyjętych procedur analitycznych.

Zastrzeżenia dotyczą przede wszystkim ambicji teoretycznych pracy, które nie zawsze znajdują pełne potwierdzenie w jej realizacji, oraz braku syntetyczności i nadmiernej rozciągłości wywodu. Są to jednak mankamenty częste w rozprawach doktorskich, wynikające z procesu badawczego i potrzeby udokumentowania szeroko zakrojonych analiz.

W związku z powyższym uważam, że rozprawa spełnia warunki stawiane rozprawom doktorskim: oryginalnie rozwiązuje problem badawczy, prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie i została przedstawiona we właściwej formie. Cel badań został osiągnięty, a Autor wykazał się erudycją i samodzielnością. Wnioskuje do Rady Dyscypliny Językoznawstwo o dopuszczenie rozprawy Pana mgr. Piotra Kowalskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Roman Sosnowski

